

УДК 94(438)»1939-1945»

С.В. Роїк

ТРУДОВА ПОВСЯКДЕННІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ГЕНЕРАЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРСТВА (1939–1945 РОКИ)

Стаття присвячена аналізу повсякденних трудових практик польських працівників в період нацистської окупації (1939–1945 рр.). В роботі розглянуто різноманітні аспекти соціальної політики окупаційної влади в сфері праці. Особливу увагу звернено на специфіку ринку праці, особливості працевлаштування, оплати та виконання трудових обов'язків.

Ключові слова: історія Польщі, Генеральне Губернаторство, трудова повсякденність, нацистська окупація, Друга світова війна.

Зміни в європейській історичній науці в другій половині ХХ ст. призвели до перегляду її методологічних підходів. Зростання популярності антропологічного підходу в методології історичних досліджень, що передбачає її максимальне наповнення «людським змістом», зумовило зміну направленості наукових пошуків з перенесенням центру ваги з дослідження подій на дослідження людини в умовах цих «подій» та «структур». Динамічне зростання напрацьованих істориків у цьому напрямку супроводжується збагаченням методологічної основи досліджень за рахунок міждисциплінарних запозичень, розширенням географічних і хронологічних рамок, включенням нових аспектів проблем повсякденності.

Слід погодитися з точкою зору відомого російського історика А. Сенявського, що повсякденність будь-якого суспільства не може бути вивчена повною мірою через масштабність предмета дослідження, а тому слід говорити про типологію повсякденності та її «образи», які ілюструють конкретні елементи цієї типології [1]. Трудова повсякденність як один з основних аспектів повсякденного життя суттєво розширює уявлення про умови екзистенції різних соціальних груп, розкриває специфічні риси трудових буднів, а також пов'язаних з ними щоденних турбот і переживань, сподівань і прагнень.

Значний внесок у дослідження соціально-економічних проблем Польщі періоду нацистської окупації здійснили Ч. Мадайчик [2], Ч. Лучак [3, 4], К. Вика [5]. Їхні праці вважаються класичними і досі є опорою для подальших досліджень соціальної та економічної історії Польщі 1939–1945 рр. Проте польська історіографія до початку 90-х рр. ХХ ст. основну увагу звертала на економічні процеси, пов'язані з насильницькою трудовою міграцією поляків до Німеччини, соціальну політику окупаційної влади в сфері праці та результати її реалізації. Натомість діяльність особи в процесі праці не знаходила суттєвого відображення в працях істориків. Зрушення в цьому контексті відбулися на межі ХХ та ХХІ ст., з появою низки праць, присвячених окремим аспектам трудової діяльності поляків на теренах Генерального Губернаторства та анексованих Третім Рейхом польських земель [6–8].

Для проведення воєнних кампаній Третій Рейх потребував величезних матеріальних та трудових ресурсів. Правове та фактичне забезпечення значної за чисельністю, дешевої робочої сили постало першочерговим завданням окупаційної адміністрації. Аналіз планів нацистського керівництва стосовно долі Центральної Європи та її мешканців спонукає з'ясувати специфіку соціальної політики окупантів у сфері трудових відносин та підходи до вирішення основних проблем, пов'язаних із трудовою активністю населення окупованих земель, осмислити зміни у ставленні суспільства до праці як соціокультурного феномена. В цій статті ми спробуємо проаналізувати особливості трудової повсякденності польського суспільства з огляду на соціальну політику нацистської Німеччини.

Відповідно до розпоряджень Генерального Губернатора від 26 жовтня 1939 р. та 14 грудня 1939 р. щодо впровадження трудової повинності для польського населення Генерального Губернаторства, усі поляки у віці від 14 до 60 років мали бути обов'язково переведені на трудовий облік. Молодь від 16 до 25 років, тобто народжені від 1 січня 1915 р. до 31 грудня 1924 р., мала пройти перевірку на придатність до виконання трудових обов'язків. Юнаки і дівчата мали з'явитися до місцевих управлінь праці, щоб пройти огляд. Ті, хто не пройшов огляд і не став на облік, каралися ув'язненням [9].

Запровадження загальної трудової повинності та прив'язування робітників до сталого місця роботи дозволяло окупантам диспонувати величезним трудовим ресурсом та встановити, по

.....
суті, монополію на ринку праці. Будь-які зміни в працевлаштуванні працівник повинен був здійснювати виключно за посередництва управління праці – Арбайтсамту (Arbeitsamt).

Визнаний фахівець з історії повсякденності Варшави періоду Другої світової війни Т. Шарота акцентує увагу на динамічному зростанні трудової зайнятості у роки окупації. Подібна тенденція була характерна й для всього Генерального Губернаторства. Так, у 1940–1941 рр. зросла кількість робітників на підприємствах текстильної промисловості, що пов'язано з піднесенням попиту на ринку. У 1942–1943 рр. зросла кількість робітників воєнної промисловості, що було продиктовано ситуацією на фронті. Укрупнення підприємств, які працювали на армію, стало поштовхом до збільшення кількості працівників у цій галузі. Подібні процеси простежувалися і у металообробці [7, s. 137–138].

Матеріальне становище та побут трудящих значною мірою залежали від місця роботи. Різною була ситуація, в якій перебували працівники тих фірм, які безпосередньо опинилися під контролем, а по суті у власності окупаційної влади, та тих, над якими було встановлено т. зв. окупаційний нагляд. Істотним фактором був також характер випускної продукції. Працівники підприємств, що належали до категорії «крігсфіхтіг»^{*}, отримували вищу заробітну плату і т. зв. «депутати»[†], ніж їхні колеги з інших підприємств. Проте й рівень трудової дисципліни тут підтримувався на значно вищому рівні. Ось що з цього приводу писали у повідомленні Делегатури Лондонського уряду: «Найважливіші умови праці на фабриках, що працюють на користь війська і німецької влади. В них суворо дотримується норма, що забороняє вільно, з власної ініціативи змінювати місце праці. Над робітниками здійснюється жорсткий контроль та нагляд, а за найменші похибки запроваджено покарання, аж до різних форм терору» [7, s. 139–140].

Оплата праці на окупованих землях офіційно повинна була утримуватися на довоєнному рівні. Втім, ціни постійно зростали, що створило фікцію матеріальної винагороди за працю. Грунтувалася окупаційна система оплати праці на тарифних ординаціях і реєстрах. Перша тарифна ординація, що регулювала заробітну плату робітників, з'явилася 15 січня 1940 р. Наступна тарифна ординація від 25 квітня 1940 р. запровадила більш еластичну систему нарахування заробітної плати. Щодо регіональної специфіки, то ставки зарплати у Кракові та Варшаві були вищими за середні по Генеральному Губернаторству. Також різнилися заробітки від віку працівника. Так, повну ставку отримували особи від 21 року, натомість 16-літні – трохи більше 60%. Оплата праці жінок була більш ніж на 10% нижчою за платню чоловіків. За ординацією від 28 грудня 1942 р. максимальна ставка становила 1,32 zł за год., мінімальна – 30 gr за год. (дівчата до 16 р.). Усвідомлення того, чим були ці зароблені гроші для польського робітника, настає при зіставленні їх з коштами, необхідними на утримання. Основна ж тенденція була такою: зростання заробітних плат було мінімальним, тоді як зростання видатків на продовольство та комунальні послуги (опалення, освітлення) відбувалося стрімко [7, s. 140–141].

Середньомісячна заробітна плата робітника в 1942–1943 рр. становила 165 zł. Щомісячні оклади окремих соціальних груп були такими: вищий технічний персонал і управлінці – 180 zł, учитель у школі – 140–180 zł, майстер – 120 zł, некваліфікований робітник – 80 zł, медсестра в госпіталі – 180 zł, артисти і музиканти в ресторациях – пересічно 120 zł [10, s. 121, 133]. Щодо оплати праці примусових громадських робіт, до яких залучалися тисячі жителів міст і які запроваджувалися місцевими органами влади, то заробітна плата таких працівників становила в середньому 40–50 gr за годину. Заробітна плата в мінімальному обсязі покривала лише кошти на утримання. Така ситуація підтримувалася окупантами свідомо, оскільки мала на меті заохочення до працевлаштування в Німеччині. Проте у суспільній свідомості виробився принцип: найгірша робота в Генеральному Губернаторстві – все ж краща, ніж вивезення до Третього Рейху. Пояснювалося це тим, що на батьківщині, у Польщі, завжди можна було якось пережити, знайти джерела додаткового заробітку, натомість виїзд до Німеччини вважався катастрофою, особливо для тих, хто мав родину. Ті, хто працював у Генеральному Губернаторстві, розуміли, що навіть за найгірших умов праці залишитися – краще, ніж виїздити.

Ринок праці був дуже нестабільним, особливо у перші роки окупації. Переселенські акції призвели до появи на території Генерального Губернаторства значної кількості мігрантів. Утікачі, переселенці з вищою та середньою освітою шукали роботу, яка б могла забезпечити їх

^{*} з нім. «kriegswichtig» – такий, що має важливе воєнне або/та стратегічне значення.

[†] з пол. «deputaty» – частина заробітної плати або ж додаткова винагорода за працю, що виплачувалася у вигляді товарів першої необхідності та продуктів. В роки нацистської окупації такими, передусім, були вугілля та продукти харчування.

.....
виживання. Місцеві поляки також намагалися знайти офіційну роботу, яка б уберегла від вивезення до Німеччини. Про вільні робочі місця часто довідувалися від друзів, товаришів, знайомих. Наприклад, полька Данута Волічко працювала на службі у відділі промислової статистики уряду Генерального Губернаторства [11]. На роботу потрапила завдяки подрузі, яка там працювала і повідомила про вакансію. Спеціальних перевірок на професійну придатність не було, не питали про освіту; працювали тут 17-річні дівчата, які ще навіть не склали випускних іспитів, і таких було чимало. Роботи у статистичному відділі було небагато, тому нерідко службовці не знали, чим заповнити усі вісім годин робочого часу: «...хтось читав книги. Проте у великих кабінетах вівся суворий нагляд за тим, хто чим займається... На роботу приходили на 7.30. Суворо дотримувалися пунктуальності, на вході до урядової будівлі сидів німець, який контролював за годинником час приходу працівників. На лавках сиділи люди і говорили, що тут, певно, якась школа, бо стільки молоді виходило. Люди не орієнтувалися, бо не було жодного напису, тож не знали, що тут урядова будівля». Заробітна плата пані Волічко становила 125 zł, що за цінами того часу було еквівалентом 1 кг масла. В інших інституціях оплата праці була значно вищою. «На роботу носила фотоапарат Кодак... фотографувалися з подругами... Німці, напевно ж, розуміли, що не було там роботи на вісім годин. І якби навіть тримали 4 години, то цілком вистачало на виконання обсягу роботи. На поверсі таких було, певно, понад 100. Скільки ж було в усій будівлі? Для чого німці це робили?» [11, s. 95].

Щоб вижити, доводилося відмовлятися від окремих моральних постулатів, які виховували в собі протягом років, а часом і всього життя. Наприклад, моральність праці. Польський історик і публіцист К. Вика так пояснює цю тенденцію так: «Робітник, який отримує задовільну платню і задоволений своїм робочим місцем, відчуваючи контроль за своїми діями, не буде виносити зі свого заводу продукцію. За окупації робітник крав, бо змушений був красти. І жодні заходи контролю, якими б жорсткими вони не були, не могли змінити ситуацію. Вносили, хто що міг: спирт, сірники, навіть зброю. В 1943 р. на краківській фабриці цигарок тютюнової монополії було проведено позапланову ревізію на пропускному пункті. Вже за хвилину весь двір білів від пачок з цигарками. Покарати не було кого, адже винні були усі» [5].

У цьому контексті значно складнішим було становище робітників важкої промисловості. Виносити продукцію (камінь, метал) було неможливо, тому постала необхідність виробити складніші механізми заробітку «додаткових» (які часто в декілька разів перевищували основний, офіційний заробіток) грошей. Вихід був – зайнятися торгівлею. Однак для заняття торгівлею потрібен був час – 2–3 вільних дні на тиждень, але вільних таким чином, щоб офіційно рахувалися робочими, тобто не наражаючи себе на небезпеку потрапити в облаву і бути вивезеним до Рейху. Як у такому випадку виконати норми видобутку? Відповідь на це питання знаходимо у вже згаданого нами К. Вики: «ще більше працювати і... домовитися з контролюючими та охороною. За чотири дні виконати шестиденну норму, а далі домовитися з необхідними людьми про розподіл виробітку на необхідний строк. Звичайно ж, вищезазначені особи не «підуть на зустріч» задарма. Тому із заробленого за два вільні дні десята частина буде призначена для них» [5].

Багато робітників не могли собі дозволити проводити такі махінації з робочими днями і відповідно до технологічного процесу мусили щодня бути на робочому місці, оскільки їхня відсутність була не просто помітною, а неприпустимою. Проте в будь-якому разі всі працівники намагалися дістати або товар, який був вартісний, або вільний час, який був конвертований у гроші і мав свою вартість.

В період нацистської окупації змінилося ставлення польського суспільства до праці. Погано працювати, як виявилось, – це не погано, навпаки – це прояв опору окупаційній системі. Робітник, навіть помічаючи якісь недоліки, що сталися не з його волі, не намагався їх виправити, працював далі. Виробити продукцію, яка містила дефект, особливо якщо це стосувалося продукції військової промисловості, було небезпечно з огляду на можливі репресії, проте навіть це не зупиняло робітників. Саботаж на промислових об'єктах був поширеним явищем.

Гербом робітників періоду окупації стала черепаха з написом «PPP», який часто тлумачили «Поляк, працюй повільно!». Відповідне графіті малювали на мурах фабрик і заводів. Водночас, коли робітники в Радянському Союзі та США відчували свій персональний обов'язок ефективної праці, глибокий зміст свого внеску в загальну перемогу, якій і присвячували свою працю, польські робітники були позбавлені цього психосоціального настрою. Повільність у

.....
праці, до якої закликали підпільні організації, мала сприяти, як вони вважали, тій самій цілі – перемозі над нацизмом.

Отже, повсякденності польських працівників Генерального Губернаторства були притаманні такі особливості: непевність завтрашнього дня, нужденність, постійний пошук нових джерел заробітку, катастрофічно низька оплата праці, змінність настроїв, участь у пасивному рухові опору (саботаж і т. п.). Вважаємо перспективним подальше дослідження цього питання шляхом ширшого вивчення таких джерел, як щоденники та нотатки представників інтелігенції та робітників, конспіраційна преса, інформація підпільних інституцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сенявский А.С. Повседневность как предмет исторического исследования : теоретико-методологические проблемы / А.С. Сенявский // Повседневный мир советского человека 1920–1940-х гг. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 13.
2. Madajczyk Cz. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce : okupacja Polski, 1939–1945, Volume 1 / Cz. Madajczyk. – Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe, 1970. – 1217 s.
3. Łuczak Cz. Polscy robotnicy przymusowi w Trzeciej Rzeszy podczas II wojny światowej / Cz. Łuczak. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1974. – 268 s.
4. Łuczak Cz. Praca przymusowa Polaków w Trzeciej Rzeszy i na okupowanych przez nią terytoriach innych państw (1939–1945) / Cz. Łuczak. – Poznań : PSO, 2001. – 164 s.
5. Wyka K. Życie na niby. Pamiętnik po klęsce / K. Wyka. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1984. – S. 138–175.
6. Toborek T. Ukraść czy skombinować / T. Toborek // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2003. – № 2 (25). – S. 40–41.
7. Szarota T. Okupowanej Warszawy dzień powszedni / T. Szarota/ – Warszawa : Czytelnik, 1988. – 654 s.
8. Kaczmarek R. Górny Śląsk podczas II wojny światowej / R. Kaczmarek. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. – 526 s.
9. Obwieszczenie dot. obowiązku pracy ludności polskiej od dnia 25 czerwca 1940 r. // Zbiór afiszy i plakatów. – S. 1711.
10. Kasperek J. Kronika wydarzeń w Lublinie w okresie okupacji hitlerowskiej / J. Kasperek. – Lublin, 1989.
11. «Pracowałam w wydziale przemysłu...» Wspomnienia Danuty Woliczko o pracy w Statistisches Amt für das Generalgouvernement // Alma Mater: miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego. – 2009. – № 118. – S. 94–95.
12. Afisz okupacyjny. Rok 1942 w Bilej Podlaskiej (katalog wystawy). – Radzyn Podlaski, 2009. – 30 s.

Роик С.В. ТРУДОВАЯ ПОВСЕДНЕВНОСТЬ ПОЛЬСКОГО ОБЩЕСТВА ГЕНЕРАЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРСТВА (1939–1945 ГОДЫ)

Статья посвящена анализу повседневных трудовых практик польских рабочих в период нацистской оккупации (1939–1945 гг.). В работе рассматриваются различные аспекты социальной политики оккупационной власти в области труда. Особое внимание уделяется специфике рынка труда, особенностям трудоустройства, оплате и выполнению трудовых обязанностей.

Ключевые слова: история Польши, Генеральное Губернаторство, трудовая повседневность, нацистская оккупация, Вторая мировая война.

Royik S.V. LABOR EVERYDAY LIFE OF POLISH SOCIETY OF THE GENERAL GOVERNMENT (1939–1945)

The article contains an analysis of everyday work practices of the polish inhabitants of the General Government (1939–1945). Such aspects as the specifics of the labor market, features of the employment, the payment and execution of the job duties are considered.

Keywords: the history of Poland, the General Government, labor everyday life, the nazi occupation, the Second World War.

УДК 94(420)

О.А. Неприцкий ПОГЛЯДИ УОЛЛІ ОЛІНСА НА ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статті розглядаються погляди британського фахівця із брендингу Уоллі Олінса на формування іміджу Польщі: показана ідея «творчої напруги», проаналізовані характерні риси